

Anadolucuların Gözünden Ziya Gökalp

Ziya Gökalp From the Perspectives of the Anatolians

Mehmet PINAR*

Özet

Anadoluculuk tarihi ve siyasi şartların zorlamasıyla ortaya çıkan, yereli ve coğrafyayı merkez alan bir düşünce örüntüsüdür. Anadoluçuluk düşüncesi etrafında hareket eden mütefekkirler, ütöpik ve makro yaklaşımlardan ziyade yereli ihtiva eden mikro bir düşünce tarzını benimsediler. Bu düşünce etrafında hareket edenlerin en büyük eleştirisi Ziya Gökalp'in fikirleri üzerine oldu. Eleştirilerini, kültür-medeniyet ayrımı, Turancılık ve merkezîyetçi teamüller etrafında fikir üretmesi açısından üç başlık altında topladılar. Anadoluçular, Ziya Gökalp'in otoriter/merkezîyetçi teamüllerinin tek parti dönemi siyaset tarzını beslediği yönünde hemfikirler. Bu merkezîyetçi siyaset tarzının ferdîyetçiliğin kabiliyet alanını daralttığı noktasında iktidara ciddi eleştiriler yönelttiler. Anadoluçulara göre gücün kutsallaştırıldığı yeni rejimde ferdin yetenekleri/üretkenliği de ikinci plana atıldı. Gökalp'in vazifeyi/cemiyeti kutsallaştırması ferdin iradesini/üretkenliğini törpülediği gibi, otoriterleştirmeyi baskın hale getirdi. Anadoluçuların Gökalp ile ayrı düştüğü diğer bir alan kültür-medeniyet yaklaşımıdır. Gökalp, iç içe geçmiş iki kavramı ayırma yolunu tercih ederek zor bir alana yönelirken Anadoluçular, kültür ve medeniyet olgusunu ayırmanın çözüm olmayacağını, medeniyeti üretmeden iktibas etmenin taklitçilikten öteye gitmeyeceğini vurguladılar. Kültürün kendi iç dinamikleriyle zamanla zenginleşerek/eklemlenerek medeniyeti inşa ettiğinden parçası olmadığımız bir değeri direk almayı doğru bulmazlar. İktibas edilen medeniyetin içerisinde kültürün izlerini yadsımadıklarından Batı'yı ulaştığı mertebeye taşıyan zihin dünyasını almayı daha değerli bulurlar. En büyük tenkitlerini ise Gökalp'in Turancılık anlayışına yöneltirler. Gökalp'in soy ve millet kavramlarını karıştırarak etnik kimlikler üzerinden bir ütopyaya yöneldiğini düşünürler. Eleştirilerine karşın Gökalp'in Türkçülüğe güçlü bir anlam yüklediğini de yadsımazlar.

Anahtar Kelimeler: Anadoluçular, Merkezîyetçilik, Turancılık, Ziya Gökalp

Abstract

Anatolianism emerged as a pattern of thought shaped by historical and political pressures, emphasizing locality and geography. Thinkers of this school adopted a micro-level perspective that prioritized the local over utopian or macro approaches. Their primary critiques were directed at the ideas of Ziya Gökalp, which they categorized under three themes: the culture-civilization distinction, Turanism, and centralist practices. Anatolians argued that Gökalp's authoritarian and centralist tendencies reinforced the single-party style of politics, narrowing the scope of individual autonomy and productivity. In their view, Gökalp's sanctification of duty and society diminished individual will, thereby fostering authoritarianism. They also opposed Gökalp's culture-civilization framework, contending that separating two interrelated concepts led to imitation rather than genuine creation. Instead, they emphasized that culture organically generates civilization through its own internal dynamics, and that adopting values without being part of their production is misguided. While acknowledging the cultural traces within imported civilization, Anatolians valued acquiring the intellectual spirit that had elevated the West. Their sharpest criticism, however, targeted Gökalp's vision of Turanism, which they saw as utopian and rooted in conflating lineage with nation. Despite these critiques, they recognized that Gökalp assigned a profound meaning to Turkism.

Keywords: Anatolianism, Centralism, Turanism, Ziya Gökalp

* Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Tarih Bölümü, mmetpinar@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0846-6940

Giriş

Anadoluculuk (Memleketçilik), II. Meşrutiyet'in Osmanlıcılık, İslamcılık, Turancılık şeklinde üç yaygın ideolojisine tepkinin yanında I. Dünya Savaşı'nda imparatorluk sınırlarından Anadolu'ya sıkışan ve mütareke döneminde olgunlaşan yaklaşımın adıydı. Bu yaklaşımın temel dinamiğini, Turancılık akımına yönelik tepki oluşturdu. Turancılığın Türk toplumunda yarattığı tecrübelerin bir ürünü olarak ona tepki şeklinde doğan bir nevi yerel milliyetçilikti.

I. Dünya Savaşı ve sonrasında ortaya çıkan kötü tablonun ortaya çıkışı pozitivist düşünce ile ilişkilendirildi. Anadolucular maddeci pozitivist, etnik milliyetçilik anlayışından ruh ve gönül dünyasına hitap eden manevi bir düşünce pratiği olan Bergsonizm görüşünü temel felsefe haline getirdiler. Bu düşünce Mütareke döneminde Anadolu dergisi etrafında şekillendi. Hilmi Ziya Ülken, daha sonraki süreçte, memleketçilik görüşünün milliyet anlayışında farklılaşarak "Kültürcü Anadoluculuk" ve İdeolojik Anadoluculuk" olarak ikiye ayrıldığını belirtti. Kültürcü Anadoluculuk temsilcileri, Anadolu'yu doğacak kültürün kaynağı ve hedefi olarak gördü. Monroe'nin Amerika Amerikalılarından" düsturunu örnek alan ideolojik Anadoluculuk memleketçi görüşe siyasi ve fikri olarak bir şekil vermek isteyen bir görüştü (Ülken, 1979: 712). Bu düşüncenin teorikten pratiğe dönüşümü, Milli Mücadele sürecinin Anadolu'da başlaması, Misak-ı Milli çerçevesinde gelişen olaylar ve tarihsel koşulların etkisiyle gerçekleşti. Milli Mücadele sonrasında yeni bir kimlik inşasında Anadoluculuk, tarihi ve coğrafi argümanlarla kurucu kadrolara, bu yeni kimlik arayışında bir nevi izdüşüm sağladı.

Buradan hareketle Anadolucular, inşacı ve müdahaleci ideolojinin baskın çıkması sonucunda siyaset arenasının içerisinde bilfiil yer almaktan ziyade daha çok kültürel sahaya yöneldiler. Anadolucular, *Dergâh* (1921-1923), *Anadolu Mecmuası* (1924-1925), *Dönüm* (1932-1940), *Hareket* (1939-1949), *Millet* (1942-1944), *Dikmen* (1942-1945) gibi dergilerde kültürel çalışmalarını yürüttüler. Bu dergilerde Mehmet Halit Bayrı vb. Anadolucular fikirlerini paylaştılar (Çınar, 2013:1 9; Pınar, 2020: 54).

Anadolucuların yayın periyodun da anlaşıldığı gibi, bu fikir İkinci Dünya Savaşı sürecinde çalışmalarına hız verse de Kars Milletvekili Cevad Dursunoğlu, Balkan Savaşlarıyla ve göçlerle önem kazanan

Anadolu coğrafyasının bu özelliği dikkate alınarak yerli ve milli bir tez olan Anadoluculuk'un üretildiğini, fakat bu düşüncenin 1940'lardan sonra önemini yitirdiğini öne sürdü (BCA, 490.01/61.233.6.-22). Anadolucuların her biri bu düşüncenin olgunlaşmasında farklı roller oynadılar. Mükremin Halil Yinanç, Anadolu tarihinin yazımına eğilerek ortak bir coğrafyada ortak bir tarih bilinci yerleştirmek istedi. Raşit Hatipoğlu, ortak bir vatan bilincinin oluşmasında toprağın önemini ön plana çıkartıcı çalışmalar yaparak sonraki süreçte tek parti iktidarında tarım bakanı sıfatıyla Anadolucuları temsil etti. Remzi Oğuz Arık, Anadoluculukla birlikte ortak bir coğrafya bilincinin oluşmasını ve coğrafyanın millet oluşumuna sağladığı etkileri tartıştı. Anadolucular farklı alanlarda Anadoluculuk görüşüne katkı sunsalar da ortak noktaları, 1071 Malazgirt Zaferi'ni milat görüp, Anadolu coğrafyasını merkeze almalarıydı. Bu çalışmamızda Ziya Gökalp'in ürettiği düşünce örüntüsüne karşı Anadoluculuk düşüncesi etrafında hareket eden fikir adamlarının aldıkları tavrın örtüşen ve ayrışan yönlerini irdelemek amaçlanmaktadır.

Merkeziyetçiliğe Karşı Ferdiyetçilik

Anadolucular ve bu görüşe yakın olanlar, merkeziyetçi anlayış yerine ferdin bireysel yeteneklerini ortaya koymasından serbestliğini savunurlar. Remzi Oğuz Arık, Ziya Gökalp'in Türkçülük anlayışını benimserken soy anlayışına dayanan milliyetçiliğinin Türkiye'deki azınlıkları harekete geçireceği endişesiyle reddeder. Sadece soy ve kültür ögesini içeren milliyetçilik anlayışının yanlışlığına vurgu yapar. (Arık, 1940: 28). Arık, II. Meşrutiyet dönemi Türkçülüğünün evrilerek dışa doğru yöneldiğine işaret ederek Gökalp'in Turancı söylemlerini bu dönem içerisinde değerlendirir. Anadolu Türklüğünün unutulurken ötelendiği bir dönem olarak addeder. Gökalp'in geliştirdiği, İslamcılık-Batıcılık-Türkçülük üçlemesinden oluşan denklemi, her bir başlığın temeli ve beslediği kaynakların farklı olmasından hareketle bu formülasyonu doğru bulmaz. Gökalp'in imparatorluk potası içerisinde ürettiği üçlü formülün saç ayağındaki tezat ve çelişkilere karşın Mustafa Kemal Paşa'nın bu üçlemedeki tereddütlerden arınarak yeni bir dünya görüşüyle yeni süreç başlattığının altını çizerek (TBMM Tutanak Dergisi, VI/59: 94).¹ Gökalp'in ortaya koyduğu çelişkilerin,

¹ Gökalp'in ortaya koyduğu üçlü formülasyonun hangi kavramlara karşılık geldiği için bkz. (Topuz,2024).

Mustafa Kemal Paşa ile sistemleştirilip arındırıldığına vurgu yapar. Gökalp ile şekillenen Solidarist anlayışa tepki duyduğu, merkeziyetçilikle birlikte gelen totaliter anlayışlara karşı kişisel egemenliklerin vazifelerden önde geldiği düşüncesi göze çarpar.

Arık, Gökalp'in ortaya koyduğu üçlemenin Mustafa Kemal Paşa tarafından milletin menfaatleri doğrultusunda sistemleştirildiğini söylese de Anadoluculuk düşüncesinin siyasi kanadını temsil eden Tahsin Demiray, Gökalp'in fikirlerinin siyaset alanında bir karşılık bulurken Prens Sabahattin'in fikirlerinin siyasetin dışında dar bir çevrede karşılık bulduğu eleştirisini yöneltir. Demiray'a göre Gökalp'in merkeziyetçi/cemiyetçi teamülleri, tek parti anlayışıyla uyumlu bir birliktelik yakalar. Prens Sabahattin'in merkeziyetçi olmayan eğilimleri, Türk devlet geleneklerine ve Türk siyaset teamüllerine uygun olmadığı düşüncesiyle siyasal iktidarlarda alternatif bir model olarak görülmez.

Demiray, Prens Sabahattin'in fikirlerinin ne Meşrutiyet ne de Cumhuriyet döneminde anlaşılmasını, Türk siyaseti için büyük bir eksiklik olarak okur. Merkeziyetçi teamüller çerçevesinde hareket etmeyen Prens Sabahattin'in düşünceleri yerine, sistemle daha uyumlu merkeziyetçi paradigmayı benimseyen Ziya Gökalp'in siyasetçilere daha cazip geldiğini düşünür (Demiray, 1955: 24). Benzer şekilde Demiray, Osmanlı'nın çöküşünü ve I. Dünya Savaşı'nın yenilgisini bu merkeziyetçi bürokratik yapıya bağlar. Ona göre Cumhuriyet döneminde de merkeziyetçi yapılanma daha güçlenerek devam eder (Demiray, 1948: 264). Gökalp, merkeziyetçilik okumaları bağlamında rejimle uyumlu bir birliktelik yakalarken kültür-medeniyet ayrımı ve Turancılık noktasında ters düşer.

Bireyselciliğin ve girişimciliğin ötelendiği bu dönemde Gökalp'in bürokratik yapıyı fert yok cemiyet var düşüncesiyle şekillendirdiği anlayış, Durkheim'in mekanik cemiyet anlayışının yansıması olarak görülür (Demiray, 1955: 78). Demiray, bu merkeziyetçi anlayışın kaynaklarına kadar inerek Gökalp düşüncesi üzerine yoğunlaşır. Ona göre Prens Sabahattin'in fikirleri, daha seçkin olan Gökalp'in gölgesinde kalır. Bürokratik bir yapılanmada bireyselcilik itibar görmediğinden Gökalp'in düşünceleri daha ön plana çıkar. Demiray, bürokratik güçlerin etkin olduğu ve siyasal elitlerin pozisyon aldığı bu sistemi, sert bir şekilde eleştirir. Bu yapının şekillenmesinde büyük rolü Ziya Gökalp ve Recep Peker'e yükler. Peker'in toplumu kontrol

altına almaya yönelik homojenleşmek ve kitleleşmek adına Göbel'den daha fazla mesai harcayarak Mustafa Kemal Paşa'yı etkilediğini ve tek partiyi idealleştirmek adına totaliter bir yapıya büründürdüğünü savunur (Demirci, 2013: 194). Otoriterleşmenin Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının Gökalp'in düşüncelerini sistemleştirme gayesiyle hareket etmeye başlamasıyla ortaya çıktığını düşünür. Demiray ve Arık döneminin ortak özelliği tek parti döneminin Gökalp'in totaliter düşüncesine yer vermesinin yanlışlığı üzerine geliştirdiği eleştiri kültürü olur. Arık ve Demiray arasındaki en büyük fark birincisi merkezîyetçi yapının şekillenmesinde Gökalp'e yüklenmesinin yanında Cumhuriyet rejiminin bu yapıyı törpülediğini savunurken ikincisi Gökalp'e Peker'i ekleyerek yeni rejimin bu yapıyı devam ettirdiğini söyleyerek Arık'tan ayrılır.

Anadoluculuk düşüncesinin muhafazakâr ve İslami kanadında yer alan Nurettin Topçu da ferdin yok sayıldığı ve Gökalp yaklaşımına benzer cemiyetin baz alındığı yapılanmalarda totaliter anlayışların baskın hale geldiğini ifade eder. Cemiyetin kuvvetten beslendiğini, kahramanları/liderleri kutsallaştırdığı, korku ve baskıyla oluşturduğu tezat/kaotik ortamdan faydalandığının altını çizer. Kuvvetten beslenen lider ürettiği güçle cemiyetin üyelerine boyun eğdirir. Üyeler de bu minvalde lidere tanrısal bir anlam yüklerler. Korku ve güçten beslenen lider, dini/tanrısal referansları kalkan olarak kullanır. Cemiyet ile fert arasında derin bir ayrılık olduğu tezinden hareketle cemiyetin ezberci, materyalist, gelenekçi ve efsaneci tavrına karşılık ferdin yaratıcı, mücadeleci ve kalıplara sığmayan bir karaktere sahip olduğu üzerinde durur (Topçu, 1997: 47). Bu söylemlerden çıkan sonuç fert üretken bir karakter arz ederken cemiyet, kendi içinde kutsallaştırdığı, baskı ve suni gibi güçten beslenir. Cemiyet, üretkenlikten ziyade gelenekçi karaktere sahiptir.

Topçu, vazifenin soyut ve belirsiz olduğunu, ferdin hâkimiyet alanı/iradesi sınırlandırıldığından ona göre ferdi şuur körleşerek uysallaşır. Gözlerimi kaparım. Vazifemi yaparım. Anlayışının yanlışlığına değinerek ona göre bazen vazife cellatlar tarafından da sunulabilir (Topçu, 1995: 18). Topçu, vazifeye kutsiyet atfedilirken vazifeyi veren otoritenin meşru/iyi/adaletli/doğru olup olmadığının sorgulanmamasını eleştirir. Koşulsuz itaat yerine ferdin hareket felsefesi çerçevesinde sürekli isyan (kendini aşma) içerisinde olmasını arzular.

Erken Cumhuriyet döneminde olduğu gibi çok partili dönemde de Ziya Gökalp'in düşünce dünyası Anadolucular ve bu düşünceye yakın şahıslar tarafından irdelenir. Bireyi merkez alan anlayışın Türk siyasal yaşamında yer bulmamasında Demiray, Gökalp'in geliştirdiği ve devlete egemen olan merkezîyetçi karakteri baz alan düşünce yapısında arar. Bu yapılanmanın Türk tarihsel sürecinin bireyciliğe dayandığından bir tezat olarak okur. Gökalp'in cemiyetçilik anlayışının Türk devlet geleneği/teamülleriyle uyuşmadığını savunur (Demirci, 2013: 194).

O, Gökalp'in düşünce dünyasını ikiye ayırır. Birincisi Durkheim, Alman ekolü ve İttihatçıların etkisinde kalmış vazife kavramıyla makinanlaşmaya yönelmiş totaliter Gökalp, ikincisi Türkçülük vadisinden beslenmiş Türkçü Gökalp. Bireyciliği yok sayıp vazifeyi kutsallaştırmasının Gökalp'in Türkçülüğünü de gölgelediğini düşünür (Demiray, 1949:5). İttihat ve Terakki'nin ürettiği merkezîyetçi/baskıcı anlayışın Gökalp ile birlikte tekçi ve şefçi tabirler ile literatürümüze girdiğini, milleti bir yığın haline getiren bu anlayışın vazife yükleyen materyalist düşünceler örüntüsü olarak okur (Demiray,1948:3). Ona göre Gökalp, İttihatçı zihniyete sonrasında tek partinin otoriter fikirlerine model teşkil eder. Bu anlayış ferdin iradesinden ziyade devletin otoritesine dayanır (Demiray,1955:48). Demiray tarihsel süreçte de fert merkezli oluşumların daha sağlıklı yol aldığı eğilimindedir. Onun Gökalp eleştirisi, Arık ile benzerlik gösterir. İkisi de Gökalp'in totaliter yönünü yererken Türkçülüğünü takdir ederler.

Benzer şekilde Şekip Tunç'a göre de bireyselciliği yok sayan otoriterliğe kapı aralayan jargondur. Toplum devlet bileşkesi kalkınmak istiyor ve ihtilaller ile sarsılmak istemiyor ise ferde kulak verilmeliydi. Fertlerde ahlak, estetik, siyaset, din, ilim yeteneği yoktur denilerek bütün kabiliyetleri cemiyette görmek ve cemiyet olmaz ise fert korku, öfke vb. basit heyecanlara sahip bir yaratık olarak görmek Gökalp'in düştüğü bir hataydı (Ülken, 1979:372-374). Teknolojinin aşırı gelişimini, Batı'nın pozitivizm serüvenine bağlar. Cemiyete güçlü anlam yüklenmesi, ferdi silikleştirir anlayışını savunur.

Millilikten Evrenselliğe Kültür ve Medeniyet

Ziya Gökalp, çağdaşlarından farklı olarak Batı'nın teknolojisine sıcak bakarken kültürün milli olması gerektiğinden hareketle farklı bir yol tercih eder. Ona göre Kültür (hars) kişilerin ve toplumun kendi arasın-

da ürettiği değerler bütünüdür. Bu değerlerin genişletilmesi ve başka tabakalara bağlanmasıyla medeniyet olgusu ortaya çıkar (Gökalp, 1995:11). Kültür milli, medeniyet ise milletlerarası olduğundan ikincisi milletlerin ortak malıdır. Medeniyet milletlerin ortak ürünü olduğundan uluslararasıdır. Medeniyeti oluşturan milletlerin kendisine özgü karakterleri mevcuttur. Bu karakterin içerisine din, hukuk, ahlak, iktisat kavramları girerek kültür mefhumunu oluşturur (Gökalp, 2015:32). İki kavramı hem birleştiren hem de ayırtan olgular mevcuttur. Din, ahlak, hukuk, iktisat, dil, estetik iki kavramın sınırları içerisinde. İki kavramın içini dolduran unsurlar ortak olmasına karşın kültür milli, medeniyet milletlerarası olma yönüyle birbirinden ayrılır. Medeniyet ve kültür ortak noktalar/değerler içermelerine karşın kültür medeniyetin alt kümesidir. Avrupa ve Amerika uygarlığını içerisine alan Batı medeniyeti mevcut iken bu dairenin içerisinde İngiliz ve Alman kültürünün varlığı bir realitedir (Gökalp, 1995:18-19). Gökalp'in bu düşüncesine karşın iki kavram birbirine eklenmiş ve sınırları muğlak olduğundan birbirinden ayrık düşünülmesi zordu. Gökalp, zora soyunan iki kavramı zihninde tasavvur ettiği çizgilerle ayıran bir aydın profili çizdi.

Gökalp'in kültür-medeniyet kavramlarına yönelik değerlendirmelerine en çok Anadoluculardan Topçu'dan tepki gelir. Topçu, Gökalp'ten farklı olarak kültür-medeniyet ilişkisini tersten okur. Medeniyeti bir sonuç olarak telakki ederek kültürün olgunlaşması olarak yorumlar. Medeniyeti, makinalaşma ile eşdeğer görür. Ona göre Batı medeniyetinin büyük bir hırsla sömürgecilikte zirve yaptığı ve makinalaşmanın yoğun hissedildiği bu atmosferde insan özden/değerlerden uzaklaşmıştı (Topçu, 2004:16). Teknik eserleri ve yaşayış biçimini medeniyet dairesinin içinde telakki eder. Kültürü, toplumun tarihsel süreçte edindiği değerlerin tümü olarak görür. Bilim, sanat, ahlak ve dini kültürün envanterleri olarak değerlendirir. Kültürün medeniyet gibi taklit edilemez, satın alınamaz yaklaşımıyla Gökalp ile aynı safta yer alır (Topçu, 1978: 68-75.). O, bunun önüne geçebilmek için kültür kodlarının zenginleştirilmesinin şart olduğunu düşünür. Medeniyeti maddi, kültürü ahlaki kavramlar olarak izah eder (Topçu, 1978: 71). Bu tespitlerine karşın Gökalp'in ayrık bir tanımlama yaptığı kültür medeniyet denklemini sosyolojik açıdan doğru bir yaklaşım olarak okumaz. Bilim ile ahlakın aynı çizginin ürünü olduğu paradigmasından hareketle aynı kökten çıkmış olguların birbirinden

ayrılmayacağını savunur (Topçu, 2004: 30). Medeniyetin görünür tarafını almanın hazıra konmak manasına geldiğinden ruhun/emeğin/özün eksik kaldığını düşünür (Topçu, 2004: 21). Medeniyeti üretmeden iktibas etmenin faydadan çok zarar vereceğini düşünür. Altyapısı ve yaşanmışlığı olmayan olguların karşılığı olmadığını ortaya koyar. Topçu, sosyal determinizmi reddederek maneviyatın merkezde olmasını arzular. Durkheim maddeciliğine karşı Bergson ruhçuluğuna (maneviyatçılığına) yönelir.

Topçu, Batı'nın ürettiği/oluşturduğu mekanizmayı kopyalamak yerine bu mekanizmayı oluşturan sürecin aşamalarının öğrenilmesi/alınması eğilimindedir.

“Medeniyet, ilim gibi, sanat gibi kültür çalışmalarının netice halinde elde ettikleri tatbikatın hayata bahşişi, cemiyete hediyesidir, lütfudur, ihsanıdır. XX. asırda ilmin ulaşabildiği teknik, bizi apartmanlarda barındırıyor, masada yemek yiyor ve otomobille dolaşıyoruz. Telsiz telefon belki yarın mektuplaşma külfetini de ortadan kaldıracaktır. Bunların hepsi ilmin tortusu olan ve dahi fertlerden cemiyete verilen sadakalardır. Bu yaşayış şekilleri, örf ve adetler halinde bizim içtimai bünyemizi meydana getirmektedir. Bütün yani bir kelimeyle içtimai olan medeniyet, ferdi olan kültürlerin pasif neticesi olmuş oluyor. Şu halde, neticeden hareket etmek manasız olduğu için, bizim yaptığımız gibi, kültürü bir yana koyarak medeniyetten hareket etmek de elbette neticesiz olacaktı, elbette buğday yetiştirmeden ekmek yapmak isteyen insana benzeyecektik. Elbette hayat mücadelesine atılacak bir millete, “fert yok, cemiyet var” parolasını aşılayanlar, o millet ruhunu felce uğratacaklardı. Bize, milli kültürün her dalında insanüstü kudretler yetişmesine elverişli aşırı verebilecek doktrin lazımdı. Öyle iken Ziya Gökalp'ın hatasıyla, daha uykudan gözünü açmadan “gözlerimi kaparım, vazifemi yaparım” diyen topluluğun ninnileri söylendi. Bütün büyük insanların birer fert olduklarını fark etmedik. Bir içtimai kaderden başka bir içtimai kadere teslim edildik. Kaderler yaratmadık. Yaratıcılığımız kadar kültürümüz olacaktı. Bu kültürün yapıcı elemanlarını mazide, tarihte bulacağımızı söylemiştik” (Topçu, 1997: 156).

Topçu, Gökalp'i ferde değer vermeyerek cemiyeti/otoriteyi öncelemeleğini eleştirerek ferde zengin anlam yüklenmesi noktasında bir yerde durur. Kültürün fertler tarafından oluşturulduğunu yadsımaz. Kültürel değerlerin gelişerek/zenginleşerek kendi iç dinamikleriyle

medeniyeti doğurduğundan hareketle Batı medeniyetinin olgunlaşmasının/yaşanmışlığının hiçbir aşamasında rol almadığımızdan direk alınmasını doğru bir tavır olarak görmez. Arık da Batı'nın kendi iç dinamikleriyle bir medeniyet inşa ettiğini, bu süreci oluşturan zihin haritasının alınması yönünde tavır sergilemesi, Topçu ile aynı çizgide yer aldığını gösterir.

Topçu, kültür ve medeniyet kavramlarının birbirini beslediği için ayırmanın zorluğu üzerinde durur.

“Garplılaşma inkılabımızı yapanlar, birincilerin düştükleri sosyoloji hatasına düşmeyen, insan ruhunun parçalardan meydana getirilmiş yamalı bohça olmadığını bilen aydınlardır. Bunlara göre garbı, tekniği ve kültürü ile olduğu gibi kabul etmek zorunludur. Evimize kabul ettiğimiz misafirin ayaklarını ve bedenini içeri alıp başını dışarda bırakmayı düşünmek, gülünç bir şeydir. Garbın kafası, garplı denilen şey, onun edebiyatı, musikisi, ahlakı ve aile hayatıdır ve bunları garbın tekniğinden ayırmak kabil değildir. Fabrikada işçinin çalışma tarzı, onun ailesini ister istemez daraltır, maddi menfaatlerin hesabını karı kocanın arasına sokar. Her ikisini iktisadi bir ferdiyet yaparak ailenin ahlak şahsiyetini zayıflatır; bugünkü aile doğar. Aynı çalışma tarzı zevkleri değiştirir; ahlakta eskiden sahip olunan bir sürü inançları kapı dışarı eder. Allah’a imanı, garazla çiğnenen bir ümitsizlik konusu halinde ortadan kaldırır. Bu düşünürler, garbın makina gıcirtısı altında yatan bütün bu acıklı sonuçları, tekniğe meftun olduklarından, ister istemez onunla beraber almaya razı oldular. Avrupalılaşma genç ruhlara hâkim oldu. Ruhumuza saldıran bu Avrupalılaşma iradesi, şuurumuzda garba imtiyazlar bağışlayarak yeni manevi kapitülasyonlar meydana getirdi. Sörler ve frerlerin hayranı, kolejlerin döküntüsü, şahsiyetini kaybetmiş, yazılarıyla sözlerinde fenkçe kelimeler kullanmaktan hoşlanan, soyunu unutmuş çocuklardan tutunuz da yüzbinlerce elin emeğini sömürerek eline geçirdiği milyonları batının son model lüks eşyasına harcayan zenginler, Avrupa hayranlarının tatbikatçıları oldular (Topçu, 1997: 164).

Topçu, Gökalp’in medeniyet ve kültür ayrımının doğru bir yaklaşım olmadığından hareketle bu iki olgunun iç içe geçmiş bir bütün olduğunu, tekniğin/medeniyetin iç dünyasına kültürün yerleşmiş değerlerinin yadsınamayacağını söyler. Bu iki olgunun kesin çizgilerle ayrılamayacağına dikkat çeker. Kültür ve medeniyetin aynı düşünce-nin mahsulü olduğunu iç içe geçmiş bu iki kavramı birbirinden ayır-

manın imkânsızlığı üzerinde dururken medeniyetin etkilerinin milli kültürün kodlarını da değiştireceği endişesini taşır. Bilimle ile kültür aynı gövdenin parçalarıdır anlayışından hareketle Gökalp'in milli-evrensel ayrımını reddeder. Batı'nın bu gelişiminin iktibası yerine bu gelişime yön veren zihin dünyasının kabulünün daha değerli olduğunu düşünür. Topçu, kültür ve medeniyet denkleminin ayrılamayacağı konusunda Mehmet İzzet ve Hamdullah Suphi ile aynı yaklaşımı sergiler. Ona göre mekteplerimizde okutulan derslerin hemen hepsi eşya dersleri halinde kaldıkça ve Batı'dan alınan programları kopya etmeden kendimiz için ders programları oluşturmadıkça ruhlarımızda devrim hareketi kabil olmayacaktır çizgisindedir.

Topçu, kültürün oluşumunda coğrafya ve iktisadi yaklaşımların etkin olduğunu vurgular. Bir tasavvurlar zümresinden doğuşunu tabii buluyor, zaruretlerin düğümünü hareketlerde aramıyordu. Her içtimai dava, insan, tabiat ve iktisadın, bu üçlü hakikatin meydana gelişini yakından takip etmektedir. Ona göre bu tabii ve maddi imanların dışında mefkûre doğmuyor. Bu üçlü hakikate dayanan mefkûre, evrim geçirir, yeni beliren imkânlar yeni hareketler doğurur, hareket doğurucu olan mefkûre yine hareketlerden doğar. Milletlerin kültürünün, maddi yapılarına ve yaşadıkları coğrafyaya ne kadar uygun olduğuna bakmak, kültür değerinin bu unsurlar tarafından nasıl kayıtlanmış olduğunu görmek için kâfidir. Cermen milli birliğinde iktisadın önem kazanmış olması, bu milletin mefkûresinde maddi değerler yaratmıştır. Slavların harpçi ve her alanda yıkıcı, ahlaki bakımdan geri oluşlarına sebep, dağlık ve kayalık yerlerden çıkmaları, fakir memleket çocukları olmaları değil midir? Hintlinin sonsuza yönelten metafizik ve din mefkûreleriyle gıdalanan hayal gücü, tabiatın yarattığı zaruret eseri olmamış mıdır? Hint dünyasında, her şey esrarlı, her şey sonsuza uzanır gibidir. Himalayalar gibi Ganj nehri, Hint denizi gibi Hindistan yaylaları da ateşli bir esrar içinde sonsuzluğun engin kuvvetlerini insan ruhunda aksettirmişlerdir. Eski Çinlinin ve Anadolu köylüsünün büyük bir hikmet ve ahlak geleneğine sahip oluşları, bu milletlerin toprağa bağlı ve çiftçi olmalarından ileri geliyordu. Çiftçi kavimlere özel olan sürekli ve değişmez karakter örneğini en güzelini iki millette buluyoruz (Topçu, 1997:133). Milletlerin karakterlerinin/harsının şekillenmesinde diğer Anadolucular gibi coğrafyayı temel alarak yaşadıkları bölgenin durumunu göz ardı etmez. Milletlerin sosyo-ekonomik yapıları, kültür kodlarını beslediği düşüncesindedir.

Kültürün tek başına bir anlam ifade etmediği, kültürlerin başka medeniyetten tekniği alıyor ise kültürel öğeleri ahlakı ayıklamanın zorluğuna dikkat çeker. Gökalp'in bu ayrıma gitmesinin sağlıklı bir yaklaşım olmadığını söyler. Teknolojinin hızlı gelişme göstermesinin sebebini de Batı'nın felsefi temeli olan materyalizme ve özellikle pozitivizme bağlar. Teknolojinin hızlı gelişimini ve pozitivizme sıkı sıkıya bel bağlanılmasını doğru bulmaz. Kültürler arası etkileşim kabul ettiği halde, taklitçi zihniyete karşı çıkar ve çözüm yolu olarak da bu taklitçi zihniyetin yerine, üretici zihniyeti yerleştirerek Batılılaşma karşısına seküler çizgiden arındırılmış bir modernleşmeyi savunur.

Topçu, pozitivizmin kültürel değerlerimizle uyuşmadığı gibi, toplumu cemiyetleştirme altında taklitçiliğe de yönelttiği endişesini taşır.

“Garp düşüncesi Pozitivizmi ortaya koydu; biz hemen, dokunduğundan başkasına inanmayan körler gibi pozitivist oluverdik. Bu şaşkın hamlede öyle ileri gittik ki garbın ve insan düşüncesinin iki bin yıllık çocuğu olan metafiziği bir yumruk darbesi ile hocaların kucağına fırlattık. Bu da taklidin şaşkınlığına bağışlanmalıdır. Şaşkınlığın misali çok. İşte bir tanesi daha: Asrımızın başında, Fransa’da sosyolojiyi bir büyücünün sihri gibi her hadiseyi açıklamaya muktedir bir doktrin zanneden Durkheim’ın önderlik yaptığı cereyan, insan olan ferdin ruhi hayatı yerine cemiyetin şuurunu koydu. Bizde millete mehdi bekleyen bir zihniyet, ferdin bütün ruhi kuvvetini ve ancak onun yaratabildiği sanat, ahlak, ilim gibi ve bunların yanı sıra kültürümüzü yoğuran bütün değerleri cemiyetin bütün bunların kaynağı sanılan varlığına teslim etmekten çekinmedi. “Tapındığın ilah meğer cemiyetmiş” diyen kahramanlar ne küçüklüklere tapındılar! (Topçu, 1997: 153).

Topçu’nun eleştirilerine karşın Gökalp, Durkheim felsefesinin temsilcisi olmasına ve cemiyet ruhunu aşılmasına karşın pozitivizmin öğretilerine sıkı sıkıya bağlanmaz.

Topçu, kültür ve medeniyet arasında ayrıma gittiği için Gökalp’i eleştirmesine karşın kültürler arası etkileşimi/iletişimi doğru bulur. Milli kültürlerini üretmeyen Batı medeniyetini hazır almaya yönelenlerin gaflet içerisinde olduğuna vurgu yapar. Ona göre görüntü/şekil, hayat tarzı, suni teknik bir toplumu medeniyet dairesi içerisine dâhil etmeye yeterli ölçütler değildir. Medeniyet taklitten ziyade kültürün ürettiği üst değerler kümesidir. Kültürün olgunlaşması ve belli bir seviye gelmesi sonucunda medeniyet sahasına entegre olur.

“Bir millet kendi kültürünü yaparken kendi kültürünün dışındaki kuvvetlere uzanmasın mı? Elbette uzanacaktır. İnsanlık insan ruhu taşıyanların müşterek hazinesidir. Büyüklerin hepsinin de müşterek mazisi, müşterek ruhu vardır. Mimar Sinan’la Mikelanj arasında, İsmail Dede ile Chopin arasında, Yunus ile St. Jean Delaroix arasında ruh beraberlikleri buluyoruz. Garp milletleri İtalya’daki Rönesans’tan ilhamları aldıkları gibi, Rönesans’ta bir manada ve bir dereceye kadar eski Yunan’ın İtalya’da yeniden hayat bulması değil midir? Hatta Mikelanj kendi hazırladığı St. Piyer’in ilk planlarını yaparken, Ermenilerin dini merkezlerindeki kiliselerinin planlarından faydalanmadı mı? Bizim içinde hal aynıdır; adalet idealizmini Hz. Ömer’den alabiliriz (Topçu, 2001: 119).

Kültürlerin kendi aralarında geçişkenliğini kabul ettiği gibi, birbirlerini de besledikleri realitesini inkâr etmez. Medeniyetlerin taklit edilmekten ziyade emeğin/üretkenliğin bir ürünü olduğu tezi üzerinde ısrarla durmaya devam eder.

Topçu gibi, Remzi Oğuz Arık da kültür konusunda Gökalp’ten farklı düşünür. Birçok yönden Gökalp’in fikirlerini benimsese de bazı yönlerden ondan ayrılır. Bütün bu eleştirilerine karşın Türkiye’nin her toplumsal evresinde Gökalp’in etkisini yadsımaz (Arık, 1940: 129).

Tahayyülün Mirası: Turancılık

Anadoluculuk düşüncesinin ortaya çıkışı ve tekâmülünün odak noktası, Turancılığa karşı oluşturmak istenilen yerellikti. Bu minvalde Anadolucular en büyük eleştirilerini Gökalp’e yönelttiler.

Gökalp, vatan mefhumunu Anadolu’nun dışında Türkçenin konuşulduğu geniş bir coğrafyada arar (Gökalp, 2015: 79). Onun Turancılık anlayışı, uzak çevreden ziyade yakın çevre Türklüğü üzerinde gelişir. Anadolu Türklerinin dışında bazı Türk topluluklarının ayrı bir dil, ayrı bir kültür oluşturmaya çalıştıklarını, Tatar dil, kültürü çalışmalarının bu toplulukları Türklükten uzaklaştıracığı endişesini taşır. Kırgızların, Özbeklerin durumunun belirsiz olmasının yanında Yakutlar ile Altay Türkleri uzakta bulunduklarından Türkiye Türklerinin kültür daireesine çekmenin zorluğuna değinir. Türkiye Türkleri gibi, Azerbaycan, İran ve Harezmi ülkelerinin Türklerine mensup olduklarından yakın mefkûrenin Oğuz birliği olduğunu savunur. Oğuz Türkleri, farklı coğrafyalarda yaşamalarına karşın akrabalarıdır. Harezmi’de yaşayan

Sarılar ve Karakalpakların izlerine Rumeli’de Sivas, Kars coğrafyasında rastlandığı gibi, Oğuz’un Bayat ve Afşar boyları, Türkiye, Harezm, İran ve Azerbaycan’da yaşarlar. Ona göre ortak noktalar dikkate alınarak ortak bir kültür birliği oluşturmak mümkündür. Bu birleşmeyi Oğuzculuk olarak adlandıran Gökalp, uzak mefkûre olarak da (Turan) Yakut², Kırgız, Özbek, Tatarların birleşimini görür (Gökalp, 2019: 23). Gökalp’in Turancılık anlayışı uzak ve yakın coğrafya olarak farklılık arz eder. Daha çok yakın Türklük üzerine yoğunlaşır. Farklı Türk topluluklarının ayrı dil ve kültür çalışmalarının ayrıksı bir durum oluşturduğu denklemden/tezinden hareketle Oğuz Türklüğünü kapsayıcı/yönlendirici bir gövde olarak tanımlar.

Gökalp özellikle Rus coğrafyasına yönelik geliştirdiği Turan söylemlerinde bu coğrafyada yaşan Türklerin izleyeceği yol haritası ile ilgili bilgi verir. Dar çerçevede birlik adı altında başlarına şef seçmeli. Başlarına şef seçen Özbek, Kırgız, Tatar, Azeri vb. Türkleri genel bir kongre yaparak ortak genel bir lider atamalı. Bu şefe serdar ünvanı verilmeli. Kendi aralarında seçemiyorlar ise Osmanlı Türkleri arasından bir gönderilmeli. Ona göre şube ve uruklardan genel bir devletin gerçekleşmesiyle Osmanlı İmparatorluğu ile birleşecekti. Rus Çarlığına ve İngiliz İmparatorluğuna karşı 36 milyon metrekarelik, yüz milyondan fazla Türk’ü bir araya getiren bir devlet ortaya çıkacaktı (Korkmaz, 1994: 187). Gökalp, 1918’den sonra Osmanlı’nın dağılmasını da dikkate alarak Turancı söylemlerini dil birliğine indirgeyerek savunduğu mefkûreyi daraltır (Uriel Heyd, 2002: 131). Gökalp’in Turancılığa yaklaşımında merkeze aldığı siyasi erk Osmanlı’ydı. Alttan üstte doğru tanımladığı Turancılığın gerçekleşmesi siyasi güç ile doğru orantılıydı. I. Dünya Savaşı’ndan sonra Turancılık söylemleri siyasi kapsayıcılıktan evrilerek kültür birliğine dönüşür.

Topçu, Gökalp’in bu yaklaşımına karşın Turancılığı muhtevası olmayan bir hayal ürünü olarak yorumlar (Topçu, 1968: 19). Ona göre Turancılık okumalarında soy ve millet iç içe geçirilerek yanlış bir okuma yapılır. Toprağı merkezine almayan Anadolu ve İslam gerçekliğinden uzak bir görüştür. Turancılık, ferdiyetçiliği inkâr etmesinin yanında cemiyetçiliği savunması yanlış bir düşüncenin ürünü olmasındadır (Topçu, 1997: 38-39). Gökalp’in “Türkçülük” kelimesinin karşılığı gövdeye yeni eklenen parçalardan ötürü Arık’ta “Milliyetçilik”tir. Arık,

² Yakutlar ya İslamiyet’i kabul edip Türk kalacaklar ya da Hristiyanlığı benimseyip Ruslaşacaklardı (Gökalp, 1976: 91).

harsı (kültür) esas alır; ancak harsın sınırlı bir tarih ve coğrafya içinde geliştiğine inanır. Kültürün tesadüfe değil iradeye, şuurlu emeğe dayandığını söyler. Harezmi, İran, Azerbaycan Türklüğünü, Anadolu Türklüğünü farklı süreçler yaşadıklarından Gökalp'in aynı kültür daireesi içinde değerlendirmesinin yanlışlığına değinir (Bakırcıoğlu, 2000: 53)³. Arık, Gökalp'ten farklı olarak coğrafyanın şekillendirdiği bir milliyetçilik dokusunu merkezine alarak bütüncül bir Türk kültürünün benimsenmesinin yanlışlığına vurgu yapar. Gökalp'in Turancılık söylemlerine diğer bir eleştiri, Mehmet Halit Bayrı'dan gelir. Bayrı'ya göre millet/vatan mefhumunun oluşumunda ortak coğrafya ve bir arada yaşam sonucunda ortaya çıkan kültür birliği, önemli kıstaslardır. Ortak bir coğrafya olmadan kültür, ahlak, duygu gibi kavramlar oluşmazdı. Azerbaycanlılar Türkistanlıların Türk olduğunu, fakat millet olmadıklarını, vatan olmaları için kültür ve coğrafyalarının aynı olması gerekliydi (Çalıkıran, 2021: 72). Etnik kimliklerin benzer olması millet mefhumunun oluşumu için yeterli değildi. Bayrı ve Arık gibi birçok Anadolucu düşünceye sahip fikir adamları, ortak değerler etrafında toplanmayan ütopyik yaklaşımlar yerine toprağa dayalı müşterek paydalarda birleşilen bir Türklük anlayışını benimsediler.

Benzer şekilde Arık da millet oluşumunun temel dinamiği olarak ortak bir coğrafyayı işaret eder. Arık, II. Meşrutiyet ile başlayan ve Anadolu Türklüğünün unutulduğu bu dönemi, kaotik/belirsiz bir dönem olarak okur. Ona göre Türkçülüğün son halkasını Anadoluculuk oluşturur. Sıkıntılı bir ara dönemden sonra Milli Mücadele ile Anadoluculuğa varıldığını savunur (Arık, 1956: 62; Arık, 1969: 199). Milli Mücadele'yle Türklerin kendi gerçekliğini bulduğunu, Türklük aleyhinde üretilen her şeyin çürütüldüğünü ortaya koyar (Arık, 1940: 130). Turancılık denkleminden kendini soyutlayarak dünya Türklerinin geleceğini de Anadolu'da görür.

Arık, Turancılığı ele alırken bu deneyimin ortaya koyduğu verilerin ve yanlışlıkların Türklük realitesini de beslediğini inkâr etmez. Ziya Gökalp'i birçok noktada tenkit etmesine karşın bir kısım yönden ona bir şeyler kattığını söylemekten çekinmez (Arık, 1940: 130). Turancılığı merkezine almamasına karşın Türklüğü dinamizme eden bir motivasyon kaynağı olarak görür.

³ Gökalp, bu toplulukların Oğuz Türkü olduğu için ortak kültür dairesinde değerlendirir. (Gökalp, 2019: 16).

Arık'ın Turancılık değerlendirmesinde etnik kimliği başat kılma eleştirisi olmamasına karşın Topçu ırk üzerinden bir eleştiri ortaya koyar. Gökalp'in ırk mefhumunu çok fazla ön plana çıkarmamasına karşın ırk endeksli bir birleşim içinde olduğunu öne sürerek kendisini eleştirir. Batılılaşma cereyanının etkisiyle pozitivist akımın görüşü doğrultusunda hareket eden Gökalp'i ve Turancıları vatan coğrafyasında yaşanan tüm bu olumsuzlukları görmeyip ırka endeksli milliyetçilik yaparak hayal dünyasında gezmelerini eleştirir (Topçu, 2003: 17). Topçu, Turancılar ve özelde Gökalp'in dil ve ırk birliğiyle bir millet okuması yapmalarının yanlışlığını ortaya koymaya çalışır.

“Turancılık, bu ülkünün daha hareket noktası çürüktü: Turancılar, soyu milletle karıştırıyorlardı. Hakikatte yalnız bir Latin milleti, Cermen milleti, İslav milleti olmadığı gibi bir Turan milleti de olamazdı. Turan'dan birçok milletler ayrılmış, Türk kavimlerinin birçoğu da henüz millet kurmamışlardı. Turancılar, millet kurmamış olan soydaşlarımızla birleşerek aynı isimde, yani soyun adını taşıyan bir millet yapmak istiyorlardı. Ziya Gökalp' in bu iddiasında siyasi sebepler olasılık dâhilindedir. Toprak birliği ona göre, millet yapıcı bir değer değildi. Gökalp, bir hukuk sistemi yaşatan ve dilek birliği içinde yaşayan İsviçre'nin bir millet olduğuna nedense inanmıyor. Türkiye'de, Azerbaycan'da, İran, Harezm ülkesinde dağınık yaşayan Oğuzların tek bir millet olduklarını sanıyordu. Eğer, bugün dağınık yaşayan Oğuzlar arasında bir dil, din ve dilek birliği varsa, bu onların evvelce toplu yaşamış olduklarını, bir arada yaşayışın sevinç ve elemelerini, menfaatlerini paylaşmış bulunduklarını gösterir. Yoksa niçin aynı dili konuşan İngilizlerle Amerikalılar bir millet değildirler? Niçin din ve ahlakını, hatta biraz dilleriyle kültürlerini benimsediğimiz Araplarla bir millet olmadık? Gökalp hayalci idi, gerçeği tanımıyordu. İnsanın yaşayışında o kadar kuvvetle hâkim olan vatan kıymetinin ve iktisadi değerlerin gözünde yeri yoktu. Cemiyet olaylarının doğuşunda sebep olma rolünü bu unsurlara vermedi. Durkheim gibi, cemiyet olaylarının kaynadığı yerde bir takım içtimai tasavvurlar aramayı tercih etti” (Topçu, 1939: 77).

Topçu'ya göre Gökalp'in maddi milliyetçiliği, İslâmiyet'in birleştirici ruhundan uzak olduğu için başarılı olamazdı. Çünkü İslâmiyet, Türk'e ilahi ruhu bağışladı. Türk İslam'a kendisini verdi. Batıcılık gibi Turancılık da maddi unsurları önemseydiği için daima bölünebilmek, sonsuz parçalara ayrılabilme niteliğine sahiptir. Oysa ruh cevherinin

temel yapısı birliktir, çokluk içinde birlik yaşatmaktır (Uyanık, 2018:6). Gökalp'in en büyük yanılığını, Oğuzlar çatısı altında toplanma kabiliyetini ortaya koyan toplulukların/boyların dil, din ve kültür birliğinin bir arada yaşamaları sonucu oluştuğunu okuyamamasıdır. Turancılık perspektifinden yaklaşanların millet oluşumunda öne çıkan değerleri derinlemesine irdelemeden yüzeysel ve ideolojik beklentiler ile hareket etmelerine büyük bir yanılğı olarak yaklaşır.

Turancılığa en farklı eleştiriyi Mehmet Kaplan yapar. Zaman ve mekân tanımayan Turancılığın komünizm ile eşdeğer olduğunu düşünür. Tahsin Demiray da sosyalist düşünceyle eşdeğer görür.

Sonuç

Anadoluculuk, imparatorluğun son dönem içinde bulunduğu kaotik duruma çözüm üretmek üzere oluşturulan düşünce örüntüsüdür. Maddiyatçı zihin dünyasından ziyade merkezine milli, dini ve yerel dinamikleri alan mezkûr fikir yapısı, özellikle mütareke ve Milli Mücadele döneminde belli bir kesimde karşılık buldu. Anadoluculuk düşüncesi içerisinde yer alan fikir adamları, milli tarih, ortak coğrafya ve köycülük vb. başlıklarda birikimlerini Dergâh, Dönüm, Dikmen vb dergilerde toplumla paylaşarak mezkûr düşünceye katkı sundular. Bu düşünce iklimi içerisinde yer alan fikir adamları, yoğun bir biçimde Gökalp'in düşünce dünyasını irdeleyerek tenkide tabi tutular. Gökalp'in Türkçülük anlayışına genelde olumlu yaklaşırlarken özellikle devleti/cemiyeti merkez alıp, ferdi silikleştiren anlayışına yoğun bir eleştiri yöneltirler. Gökalp'in Türkçülük anlayışına pozitif bir yaklaşım gösterirler iken özellikle Remzi Oğuz Arık, soy ve kültür karakterini içeren Türkçülük bileşimine karşı duruş geliştirir. Gökalp merkeziyetçiliğinin totaliter anlayışlara kapı araladığını düşünürler. Arık, Gökalp'in merkeziyetçi/dayanışmacı/Solidarist düşüncesinin Mustafa Kemal Paşa tarafından evrilerek sistemleştirildiğini ortaya koysa da Tahsin Demiray ise tek parti döneminde Gökalp'in bu yaklaşımının idealleştirilerek model alındığını savunur. Remzi Oğuz Arık ve Anadolucuların Ziya Gökalp'in düşünce dünyasına mesafeli duruşlarının gerekçelerinden biri Prens Sabahattin ferdiyetçiliğine (Adem-i Merkeziyetçiliğine) yakın olmalarıdır. Onlara göre güçlü bürokratik yapılanmada/siyasal elitlerin egemenliğinde fert gölgede kalır. Nurettin Topçu da benzer şekilde cemiyet yapılanmasında gücün

kutsallaştırıldığı eleştirisinde bulunur. Ona göre cemiyetin kutsiyet attettiği vazifenin kimin tarafından (iyi-kötü) verildiğinin sorgulanamayacak olması zafiyetleri beraberinde getirir. Ferdin kabiliyet alanının daraltılması, yeni değerlerin/karakterlerin ortaya çıkışını frenler. Anadoluocuların bu tenkitlerinden hareketle Gökalp'in İttihat ve Terakki ile uyumlu bir birliktelik yakalarken Cumhuriyet rejimiyle ilk dönemler hariç ahenkli bir bütünlük oluşturamadığı görüldü. Mustafa Kemal Paşa'nın fikir babam diyerek tanımladığı Gökalp düşüncesi belli bir dönem sonra Yusuf Akçura, Kılıçzade Hakkı, Tevfik Fikret ve Abdullah Cevdet gibi aydınların ürettiği düşüncelerinin daha çok ön plana çıktığı bir sürece evrildi.

Ziya Gökalp, kültür ve medeniyeti birbirinden ayırarak kendi dönemindeki düşünce adamlarından ayrılır. Zora soyunan bir aydın karakteri sergileyen Gökalp, bu yönüyle çok fazla destekçi bulmaz. Topçu, bazı noktalarda Gökalp gibi kültür-medeniyet ayrımına taraf olsa da medeniyetin kültürün bir sonucu olduğu tezinden hareketle milli değerler kümesi etrafında üretilmeyen medeniyet anlayışına sıcak bakmaz. Kültür-medeniyet ayrımında düşünülen ile pratiklerin aynı olmadığını savunur. Yaşanmışlığın bir parçası olunmayan bir medeniyetin içerisinde olmayı doğru bulmaz. Batı'nın sorunsalına kendi iç dinamikleriyle, kendine özgü karakteriyle şekil vererek medeniyet inşa ettiklerini, sürecin hiçbir evresinde yer alınmayan Batılı değerlerin tevarüsünü eleştirir. Bu yönüyle kültürel kodların kayıtlanarak medeniyeti inşa ettiği eğilimindedir. Gökalp'e bu noktada karşı duruş geliştirmesinin nedeni Durkheim felsefesinden beslenmiş olmasıydı. Arık da kültürün şekillenmesinde coğrafyayı özne olarak görerek Türk topluluklarının farklı coğrafyalarda yaşam sürdürdüklerinden hareketle ortak Türk kültürünün zorluğuna dikkat çeker. Arık'ın bu eleştirisine karşın Gökalp de yakın ve uzak Türklük mefkûresi olarak ayırdığı Türk kültürünün bir bütün olarak telakki edilmesinin zorluğu üzerinde durur. Kültürün şekillenmesinde önemli bir etken olan tarih telakkisi dikkate alındığında Anadoluocular 1071 Malazgirt zaferini merkeze aldıklarından Ziya Gökalp ve Orta Asya Türklüğünü baz alan rejimle uyuşmazlar. Rejim Anadolu coğrafyasında yaşayan Hititlilere Türklük penceresinden yaklaşarak Türk tarih tezini mezkûr toplum üzerinden şekillendirirken Anadoluocular Hititleri Anadolu'nun gelişiminde yok sayarak arkeolojinin konusu olarak gördüler.

Anadolucu düşüncesi içerisinde yer alanların en büyük eleştirisi Anadoluculuğun çıkış kaynağı olan Turancılığa yönelik reddiyeleridir. Gökalp'in savunduğu Turancılık anlayışının soy ekseninde ele alınış biçimini doğru bulmazlar. Topçu, millet mefhumunu ve coğrafyayı merkeze almayan Anadolu ve İslam gerçekliğinden beslenmeyen bu anlayışı romantik/hayal ürünü olarak yorumlar. İdeolojik beklentilerin Turancılığı doğurduğunu düşünür. Bayrı da etnik kimlik benzeşmeleri üzerinden ve toprağı-millet realitesini baz almayan okumaları reddeder. Anadolucuların tamamı Gökalp Turancılığında ortak coğrafya ve millet kavramının soy ile karıştırılması yönünde eleştiri yöneltse de Arık, Turancılığın Türklük bilincinin şuurlanması noktasında itici güç olarak gördüğünden eleştirilerini bu noktada hafif tutar.

Kaynakça

Arşivler

BCA. 490.01/61.233.6.-22.

Resmi Yayınlar

TBMM Tutanak Dergisi, VI/59.

Araştırma Eserler

- Çınar, M. (2013). *Anadoluculuk ve tek parti CHP'de sağ kanat*. İletişim Yayınları.
- Pınar, 2020, *Hadi gel köyümüze geri dönelim Anadoluculuk ve köycülük bağlamında Türkiye Köylü Partisi (1952-1958)*. Libra Yayınları.
- Arık, R.O. (1942). "Bizim milliyetçiliğimiz" *Çığır*, Sayı: 126, s.130.
- Arık, R.O. (1940). "Ziya Gökalp'in Türkçülüğüne dair" *Çığır*, İkinci Teşrin, Sayı:96, s.129.
- Arık, R.O. (1956). *Coğrafyadan vatana*, Yeni Matbaa, Ankara 1956.
- Arık, R.O. (1969). "Bizim milliyetçiliğimiz", *Millet*, Sayı: 13, Mayıs, s.29-32.
- Arık, R.O. (1969). *İdeal ve ideoloji*, Milli Eğitim Basımevi.
- Bakırcıoğlu, Z. (2000). *Remzi Oğuz Arık'ın fikir dünyası*. Dergâh Yayınları.
- Çalıkıran, Z. (2021). *Dergâh ve Anadolu Mecmualarında Anadoluculuk hareketi (1921-1925)*. (Yüksek Lisans Tezi).
- Demiray, T. (1948). *Devletçilik ve devlet müdahalesi vergi reformu*, Türkiye Basımevi.
- Demiray, T. (1949). "Ziya Gökalp ve demokrasi" *Hafta*, Cilt: 1, Sayı: 5, 28 Ekim, s.5.
- Demiray, T. (1955). *Arkamda bıraktığım küçük işaret taşları*, Türkiye Yayınevi.

- Demiray, T. (1970). *Buhranlarımızın temel sebepleri*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1970
- Gökalp, Z. (1995). *Hars ve medeniyet*, Toker Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976). *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, Haz: İbrahim Kutluk, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (2015). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Ötüken.
- Gökalp, Z. (2019). *Türkçülüğün esasları*, Eskişehir.
- Kaplan, M. (1947). “Yeni Türk milliyetçiliği”, *Hareket Fikir-Ahlak-Sanat Dergisi*, Sayı:8, 3.
- Korkmaz, A. (1994). *Ziya Gökalp aksiyonu Meşrutiyet ve Cumhuriyet üzerindeki tesirleri*, MEB.
- Topçu, N. (1978), *Milliyetçiliğin esasları*, İstanbul.
- Topçu, N. (2004), *Kültür ve medeniyet*, Dergah Yayınları.
- Topçu, N. (1939). “Bizde milliyet hareketleri”, *Hareket*, Cilt 1, Sayı:3, Nisan s. 74-79.
- Topçu, N. (1968). *İradenin davası*, Hareket Yayınları.
- Topçu, N. (2003). *Büyük fetih*, İstanbul.
- Topçu, N. (2001). *Sosyoloji*, Dergah Yayınları.
- Topçu, N. (1995). *İsyah Ahlakı*, Dergah Yayınları.
- Topuz, E. (2022). “Ziya Gökalp’in zihin dünyasında Fransız Devriminin kavramları: Uhuvvet, Müsavat ve Hürriyet”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ziya Gökalp Özel Sayısı, 207-219.
- Uriel, Heyd. (2002). *Türk ulusçuluğunun temelleri*, Çev: Kadir Günay, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Uyanık, M. (2018). “Türkiye Cumhuriyeti kuruluş dönemi ve Anadoluçuluk felsefesi -Nurettin Topçu ve aksiyon felsefesi merkezli bir inceleme”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Cilt 1 Sayı 3, s.6.
- Ülken, Z. Ü. (1979). *Türkiye’de çağdaş düşünce tarihi*, Ülken Yayınları.